

ELBRUZ AKSOY • Beyaz Köleler

ELBRUZ AKSOY Samsun Koleji'nden mezun olduktan sonra 1996'da Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde okumak için İstanbul'a yerleşti. 1996'dan bugüne Türkiye'de ve Ortadoğu ülkelerinde çeşitli seyahatler gerçekleştirip ötekiler, hafıza, mekân, hatırlama ve yüzleşme ekseninde sözlü tarih çalışmaları yürüttü. Resmî tarih söylemine bir alternatif olarak, coğrafyamızın mahrem, anlatılmayan ve unutulmak istenen insan hikâyelerini gün yüzüne çıkartmaya çalıştı. Topladığı bu verileri edebi metinler haline getirip sosyal medya üzerinden yayın yapan farklı sitelerde yayımlayarak yazı hayatına başladı. 2018'de Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Beyaz Köleler üzerine yüksek lisans tezini yazdı. 19. yüzyıl Osmanlı toplumu, kölelik ve cariyelik, Osmanlı kadını, azınlıklar, erken Cumhuriyet dönemi politikaları ve Kafkasya üzerine çalışmalarına devam etti. İletişim Yayınları'ndan daha önce *Benim Adım 1864* adlı kitabı yayımlandı (2018).

www.elbruzaksoy.com

İletişim Yayınları 3138 • Araştırma-İnceleme Dizisi 519

ISBN-13: 978-975-05-3279-5

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Derviş Aydın Akkoç

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Elbruz Aksoy'un fotoğraf koleksiyonundan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ELBRUZ AKSOY

Beyaz Köleler

Son Sesler

“Momanne, seni Rusya'ya götürsem kimse senden pasaport istemez.”

“Hım öyle mi...”

“Söylesene siz Rus muydunuz?”

“Deme öyle oğlum günah!”

“Momanne konuşsana...”

O konuşmadan bu dünyadan göçtü,

Konuşanlar bu kitapta...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR11

SUNUŞ

**BEYAZ KÖLELER: SON SESLER
BİZİ NEREYE ÇAĞIRIYOR?**

EROL KÖROĞLU 15

GİRİŞ 19

BİRİNCİ BÖLÜM 25

Matruşka 25

Beyaz Köleler, etnik kökenleri ve Beyaz Kölelik uygulamaları 26

Kafkasya'da kölelik uygulamaları, toplumsal hafıza ve Çerkesler 38

İKİNCİ BÖLÜM 49

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik ve Beyaz Köle ticareti 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 61

1800-1864 Çarlık Rusya'nın Kafkasya ve Çerkesya'yı işgali 61

Rus emperyalizmi, İngiltere ve

Osmanlı Devleti arasında Beyaz Köleler 68

Rus serfliđi, Rus asker kaçakları ve Beyaz Köleler.....	92
Kozaklar, Kozak işgalleri ve Beyaz Köleler.....	99
Abazalar, Abhazya Sohum-Kale ve Beyaz Köleler	102
Gürcüler, Batum ve Beyaz Köleler.....	105
Karadeniz, köle gemileri ve Beyaz Köle fiyatları	111
Çerkes Soykırımı ve Sürgünü'nün Beyaz Köle ticareti üzerindeki etkileri	115
1864 Çerkes Sürgünü: 1878 Berlin Antlaşması arası dönem.....	121
1878 Berlin Antlaşması ile 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı arası dönem	136
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	147
1908 II. Meşrutiyet döneminde Çerkes Teavün Cemiyeti'nin kölelik karşıtı faaliyetleri ve Beyaz Köle ticaretinin sonu	147
1910'da "Köle ve Cariyeliđin Ref'i Hakkında" hazırlanan kitapçık	150
<i>Guaze</i> gazetesi ve Hayriye Melek Hunç'un kölelik karşıtı faaliyetleri	153
28 Ocak 1910 dilekçesi.....	159
21 Mart 1910'da <i>Sada-yı Millet</i> gazetesine gönderilen makale.....	160
6 Nisan 1910'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen dilekçe	161
16 Nisan 1910'da <i>Yeni Gazete</i> 'ye gönderilen makale.....	164
3 Mart 1913'te kölelere Ziraat Bankası tarafından kredi verilmesi talebi	165
Mehmet Fetgeray Şöenu'nun kölelik karşıtı faaliyetleri.....	165
BEŞİNCİ BÖLÜM	169
Köle kaynakları kururken.....	169
Osmanlı oryantalizminin sınırlarında Beyaz Köle izleri.....	177
Şiddet ve merhamet arasında bir puslu mekân	182
Cinsel alacakaranlık kuşağında Beyaz Köleler	185
Emperyal aile geleneği, konaklar ve mahalle arasında Beyaz Köle mirası	189
Devrin modası ve değişen hayat tarzı karşısında son Beyaz Köleler.....	199
ALTINCI BÖLÜM	213
Hafıza ve mekân anlatılarında köle sesleri	213
Sözlü tarih metodolojisi, hafıza ve hatırlamama!.....	216

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kuşaklar boyu kölelik	220
Sınıflar ve kölelik anlatısı	223
Cinsiyet ve kölelik anlatısı	224
Beyaz Kölelerin kimliklenme sorunu	225
1911 sonrası üst sınıf hanelerde Beyaz Köleler	235
Beyaz Kölelik anlatısında cinsel sömürü	242
Beyaz Köleler ve çocuk satışı	250
Anadolu'da "beyaz" olmak	256
İmparatorluk yıkılırken Beyaz Köleler, Ermeniler ve Rumlar	262
Beyaz Köle üretiminin sonu	277
Milli Mücadele, Çerkes Ethem ve Beyaz Köleler	280
Devlet Baba'nın gözdesi Beyaz Köleler	284
Soyadı Kanunu, hatırlama ve kırılma	289
Satılacak köle kalmayınca	290
Beylik-kölelik meselesi ve Beyaz Köleliğin evrimi	292
Beş ses	299
SONUÇ	303
SONSÖZ	
ZEYNEL ABİDİN BESLENEY	307
KAYNAKÇA	311
DİZİN	318

TEŞEKKÜR

Bu kitabı kölelik yüzünden ailesinden koparılmış, kaçırılmış, satılmış, gururu kırılmış, zorla emeğinden faydalanılmış, her tür tacize, tecavüze uğramış ya da öldürülmüş yüzbinlerce isimsiz mazlumun aziz hatırasına ithaf ediyorum.

Hayatımda Beyaz Köleler ile ilk karşılaşmamdan, tezi ve ardından bu kitabı yazıncaya kadar geçen 33 yıllık süreçte şahit olduğu ne varsa aktaran, çoğunluğun hatırlamak ve konuşmak istemediği mahrem bir konuda görüşme yapmayı kabul edip hatıralarını paylaşan; susarak unutmayı tercih edenlere karşın tanıklıklarıyla puslu bir dönemi aydınlatan, geçmişle yüzleşerek bizi o “Son Seslerle” buluşturan yüzlerce güzel ve cesur insana teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tez yazım süresince yardımlarını aldığım hocalarım Prof. Dr. Bülent Bilmez, Doç. Dr. Başak Tuğ ve Prof. Dr. Ulaş Sunata'ya da çok teşekkür ederim.

Bu tezin kapsamlı bir kitaba dönüşmesi konusunda beni cesaretlendiren, kitaba Sunuş yazarak da bizi onurlandıran hocam Doç. Dr. Erol Köroğlu'na ve kitabı yazım sürecinde danışmanlığımı yapıp yorumlarıyla önümü açan Dr. Zeynel Abidin Besleney, Elmas Zeynep Arslan, Dr. Selim Ahmetoğlu, Ayça Atçı ve hatıralarını bizimle paylaşan kıymetli büyüklerim Afeşij

Emin, Hikmet Albayrak ve Hanefi Akkan'a da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Uzun yıllardır devam ettiğim alan çalışmalarımı yürütürken ve kitabı yazım süresince sabırla beni destekleyen eşim Selva Çetaw'a ve kızlarım Janserey, Simaze ve Setenay'a da çok teşekkür ederim.

1987'de varlıklarından haberdar olduğum, 1996'dan beri hatıralarımı topladığım ve nihayet 2018'de de yüksek lisans tezi olarak yazdığım elinizde tuttuğunuz bu kitap, 19. yüzyılın başında dünya üzerinde son Beyaz Köle edinim bölgeleri olarak kalan Doğu Avrupa ve Kafkasya'dan Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasına akan insan ticaretini Beyaz Köleler özelinde ele alıyor.

Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Beyaz Köleler ve Beyaz Köle ticareti tarihsel arka planın yanı sıra, kölelerin tanıklıkları ve sözlü tarih verileri üzerinden aydınlatılıyor. 19. yüzyılın başından itibaren İstanbul'da etkisi giderek artan Beyaz Köle tüccarlarının Rus, Çerkes, Kozak, Ukraynalı, Nogay, Gürcü, Abaza, Bulgar, Rum ve Ermenilerden edindikleri köleleri ve onların ticareti, iki yüz yıllık tarihsel süreç içerisinde kitapta ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılıyor. Sayıları yüzbinlerle ifade edilen son Beyaz Kölelerin yaşam tecrübeleri, hayata tutunma pratikleri ve hürleşme süreçleri de tanıklıklar üzerinden kitapta ele alınıyor.

Farklı halklardan edinilmiş köleleri içinde barındıran bir kapalı topluluk olarak Beyaz Köleler ve onların ticareti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan ama hakkında çok az konuşulan konulardan biridir. Erken Cumhuriyet dönemi yöneticileri bu "öteki" kitleyi görmezden gelse de kitaptaki anlatılar Beyaz Köle ticaretinin el altından 1940'lara kadar varlığını devam ettirdiğini, satılan kölelerin de 90'lara kadar aramızda yaşadığını gösteriyor. Türkiye toplumunda Beyaz Kölelere yönelik algıların 1923 sonrasında nasıl şekillendiği ve onların hür vatandaşlar olma yolundaki meydan okuma deneyimleri de sözlü tarih anlatıları çerçevesinde kitapta ortaya konuluyor.

Dünya üzerinde satılmış son Beyaz Köleleri anlatan bu kitap, kaynak olarak faydalandığı arşiv belgeleri ve öncesinde yazıl-

mış eserlere ilave olarak içerdiği sözlü tarih verileri ve tanıklık-
larla şimdiye kadar yapılan çalışmalardan ayrı bir yer tutuyor.
Hatırlama ve yüzleşme odaklı kaleme alınmış bu kitap Arafta
kalmış Beyaz Kölelere kulak verip o son sesleri kayıt altına ala-
rak, Beyaz Kölelere dair yanlış bilinen ya da hiç bilinmeyen ko-
nuları aydınlatmayı hedeflemiştir.

ELBRUZ AKSOY
İstanbul, Ađustos 2021

BEYAZ KÖLELER: SON SESLER BİZİ NEREYE ÇAĞIRIYOR?

EROL KÖROĞLU¹

Filozof Nietzsche, Türkçeye *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası* diye çevrilen risalesinde içinde yaşadığı 19. yüzyıl Alman toplumunun tarihle kurduğu sağlıklı ilişkiyi eleştirir ve yaşamı destekleyen bir tarihçiliğin peşinde üç farklı tarih yaklaşımından söz eder: anıtsal, kadim zamanlara dönük olan ve eleştirel.² Nietzsche bunların tümünü önemser ama herhalde o sırada henüz yeterince üzerine gidilmediği için eleştirel tarihçiliğe farklı bir vurgu yapar: “Eğer bir insan yaşamını sürdürmek istiyorsa, geçmişin bir parçasıyla ilişkisini sona erdirmeye, bu ilişkiyi feshetme gücüne sahip olmalı ve bu gücü zaman zaman uygulamalıdır.”³ Çünkü tarih her zaman büyük olaylardan ve görkemden oluşmaz; aynı zamanda şiddet, zayıflık ve adaletsizlik de içerir. O zaman bizim de kaynaklandığımız bu tarihi affetmemeli, “bıçağı onun köklerine saplamalı”yız. Bu kaynaklanma ya da köken konusu, eylemi hem gerekli hem de tehlikeli kılacaktır. Önceki kuşakların ürünü olduğumuza göre, onların çarpıklıklarının, tutkularının ve hatalarının da ürünüyüz.

- 1 Doç. Dr. Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- 2 Nietzsche, Friedrich, *Untimely Meditations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 70. (Türkçeye çeviriler Erol Köroğlu'na aittir.) Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- 3 A.g.e., s. 74.

Bunlara mahkûm olduğumuzu veya bunlarda sorumluluğumuzun olmadığını ilan etsek de esasında değişen bir şey olmayacaktır; her durumda bunlardan kaynaklanıyor olmaya devam ederiz. Nietzsche buna “birinci doğa” der. Ama bunlarla hesaplaşarak ikinci bir doğa yaratabilir ve bunların olumsuz etkisini giderebiliriz. Böylece kaynaklandığımızdan farklı bir geçmiş edinmeye çalışmış oluruz. Bu zor ve tehlikeli bir iştir, çünkü Nietzsche ikinci doğaların her zaman birincilerden daha zayıf olduğuna inanır: “Sıklıkla olan şudur: İyiyi bilir ama yapmayız çünkü daha iyiyi de bilir ama yapamayız.”⁴ Ama yine de umut vardır ve Nietzsche, eleştirel tarihi kullananları bir tür diyalektiğe vurgu yaparak teselli eder: “Her birinci doğa bir zamanlar ikinci doğaydı ve her muzaffer ikinci doğa birinci doğa haline gelir.”⁵

Elbruz Aksoy’un elinizde tutmakta olduğunuz *Beyaz Köleler-Son Sesler*’i tartışma götürmez bir eleştirel tarih çalışması. Nietzsche’den bugüne eleştirel tarihsel bakış çok yaygınlaştı. Hatta nicelik açısından olmasa bile, niteliksel olarak günümüzde has akademik tarihçiliği belirleyen bakışın eleştirel tarihe dayandığını söyleyebiliriz. Ancak üretilen onca çalışmaya rağmen, her yeni eleştirel tarih çabası yepyeni bir sancıyla ortaya çıkıyor. Kaynaklandığımız tarihin bugünkü sömürü ve diğer olumsuzlukları da kapsayan duruma etkileriyle yüzleşmek, bıçağı onun köklerine sokmak hiçbir zaman kolay değil; herhalde hiçbir zaman da kolaylaşmayacak. Bu zorluğun nedeni, tarihe anıt değeri ya da eskiliği üzerinden yaklaşanların, eleştirel tarihin üzerine gittiği kimliği korumaya adanmış olanların sıklıkla saldırganlaşan savunmacılığı değil. Eleştirel tarihe niyetlenen, korkuyu geride bırakmak zorundadır, gerekirse serden geçmelidir. Ne var ki, tarihe saplanan bıçak kendi kökünüze de dönüktür. Eleştirel tarihe soyduğunuzda bir yerde kendinize de kıyarsınız. Adaletsizlik ve sömürüyle hesaplaşmak için kimliğe aidiyetin sıcaklığını terk etmeyi göze alırsınız. Çünkü “daha iyiyi yapabilen” bir kimliğe ulaşmanın peşindedesinizdir.

Sizlere sunmakla yükümlü olduğum bu kitap hem yazarının

4 A.g.e., s. 76.

5 A.g.e., s. 77.

hem benim duygusal yükü yoğun bir biçimde dahil olduğu ve önemsedığı bir etnik ve kültürel kimlikle böyle bir ilişkiye giriyor. 1864'te yaşadığı soykırım ve ardından gelen sürgünle, anayurttakinden katbekat yüksek sayıda bir nüfusu içeren ve başta Türkiye olmak üzere pek çok ülkeye dağılan Çerkes diasporası, ulus-devletler çağında Araf'ta kalan topluluklardan biri. Ne geçmişinin anıtsallığını ne de kadimliğini kendi yazı dilinde, bir örnek kültürel pazarında üretme ve çoğaltma şansına sahip. Mensuplarının büyük çoğunluğu dili anlamıyor ya da anlasa bile konuşmıyor. Çerkeslik bir büyü, bir tılsım ve belki bir lanet gibi bünyelerine sızıyor ama Türk, Arap, Rus kimliklerinin altında hep gizli kalmaya mahkûm oluyor.

Elbruz Aksoy böyle bir kimliğin geçmişine eleştirel tarihçiliğin bıçağını saphıyor. Yanlış anlaşılacak istemem. Aksoy, sadece Çerkes topluluklarının anayurttan ve feodal sınıfsallıklarından kaynaklanan kölelik kurumu ve bunun tarihinden söz etmiyor. İşin bu hali de son derece çarpıcı olurdu. Ancak özellikle bazı Çerkes topluluklarının kadim yapılarında var olan kölelik ilişkilerinin, savaş ve soykırım vesileleriyle ilişkiye girdikleri Çarlık Rusya'sı üzerinden Ruslukla ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Müslüman Türk, Arap vb. kimlikler ve gayrimüslim etnik topluluklarla nasıl bir etkileşim oluşturduğunu da bize gösteriyor. Kafkasya'dan ve 1864 sonrası imparatorluğun Çerkes köylerinden köle ticaret ağlarına dahil olan bireyler, neden ait oldukları Çerkes köleliğinden İslâmi kurullarla belirlenen köleliğe geçmekte bu kadar istekliydiler? Ya da neden köle tüccarları tarafından bir biçimde köle pazarına dahil edilen Ukraynalı, Rus, Bulgar ve hatta Kürt köleler Çerkes köle olarak pazarlanmayı, satıldıkları hanelerde bu doğrultuda bilinmeyi tercih etmişlerdi? Köleyken Osmanlı'da üst düzey memur, subay ve hatta paşa olan eski köleler, köyelerine gittiklerinde nasıl hâlâ köle muamelesi görüyorlardı? Dünyada ve Osmanlı'da köleliğin kaldırılmasına yönelik hareketler köleler ve sahipleri arasındaki ilişkileri ne türden bir şiddet sarmalına taşımıştı? Ve tabii, bu kadar lanetli olduğunu bildiğimiz halde farklı çoğrafiyalarda ve değişik kisveler altında süregelen akla ve vicdana

sıgmaz kölelik kurumunun kültürel kalıntıları günümüz dünyasında hangi biçimlerde etkili olmaya devam ediyor?

Elbruz Aksoy, bu eş ve artzamanlı olarak karmaşık, kültürler ve kimlikler arası ve ötesi tarihsel olguyu çok yönlü bir biçimde inceliyor. Beyaz Kölelik olgusu elbette kaçınılmaz olarak daha önce çalışılmış bir konu. Bu alanda ulusal, uluslararası ve ulus ötesi pek çok çalışma üretilmiş durumda. Aksoy bu literatürü dikkatle okuyor ve kendi araştırmasında verimli biçimde kullanıyor. Yararlandığı ikincil literatüre, birincil kaynakları tartışarak olduğu gibi, Beyaz Kölelik odaklı sözlü tarih çalışması üzerinden de katkıda bulunuyor. Aksoy'un bu çabası, Beyaz Kölelik konusunun sadece bir yan tarihsel konu değil, başlı başına bir alan olduğuna işaret ediyor. Kuzey Kafkasya ve Çerkeslerin 1864 öncesi ve sonrası tarihini olduğu kadar Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği, Osmanlı ve onun Türkiye'yi de içerecek biçimde tüm mirasçısı devlet ve kültürleri; daha bilindik emperyalizm, sömürgecilik ve hatta maduniyet ilişkilenmelerinin ötesinde, artık Beyaz Kölelik olgusuyla temasları açısından da yeniden düşünmek gerekiyor.

Beyaz Kölelik olgusu bizlere, tarihin nasıl insan bedeni üzerine sömürü, acı ve kanla yazıldığına çalışılıp anlaşılacağı bir imkân sunuyor. Aksoy'un kitabı bunu hem akademik tarihçilik hem de etnik, ulusal, cinsel, inançsal ve kültürel pek çok kimlik için göz ardı edilemez bir koşul haline getiriyor. Görülmemeye çalışılan bir gerçeğin, bir kördüğüm olarak önümüzde durduğunu fark etmeliyiz. Bu kördüğümü kesecek bir kılıcımız yok. Sadece daha iyiyi yapmaya ve farklı bir dünya kurmaya niyetlenen bir irade, kötümser bir umuttan güç alarak milyonlarca kölenin acısı üzerinden örülüp bugüne bulaşan bu girift gerçekliği çözmek için çaba harcayabilir. Bunu, Elbruz Aksoy'un incelikli ve güçlü emeğiyle bize ulaşan Beyaz Kölelerin son seslerine borçluyuz.

Beyaz Köleler-Son Sesler, “insanca pek insanca” olamı bilme ve anlamaya çağırıyor. Bu çağırışı geri çevirmeyecek okurun bol olacağını umut edelim. Çünkü bu, bizlere başka bir dünyayı kurmak için bir fırsat verecek.